

ПЛИСКА-ПРЕСЛАВ

ТОМ 11

Под редакцията на

Павел Георгиев, Янко Димитров

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ,
ФИЛИАЛ ШУМЕН

ПЛИСКА-ПРЕСЛАВ

ТОМ 11

Под редакцията на

Павел Георгиев, Янко Димитров

2015

Редакционна Колегия на поредицата:

Доц. д-р Павел Георгиев (главен редактор)
Проф. дин Иван Йорданов
Доц. д-р Стойчо Бонев
Гл. ас. д-р Янко Димитров
Маг. Станислав Иванов (секретар и технически сътрудник)

1892 - 1921 - 1948

Издание на
Национален археологически институт с музей
при Българска академия на науките

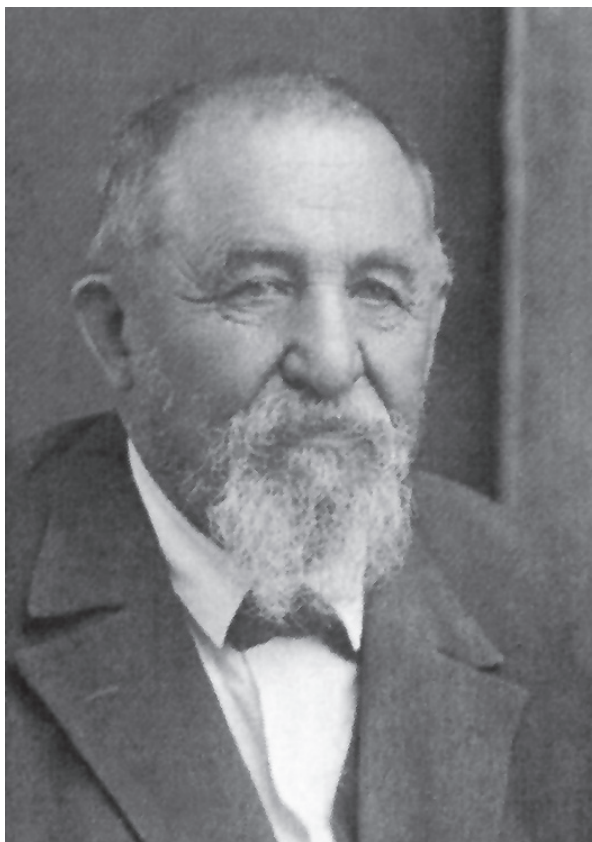
На корицата:

Позлатена апликация от църква № 51. Плиска. Разкопки на д-р Радослав Василев.
Снимка: по Станислав Станилов в настоящия том

Катя Меламед, *превод на резюмета*
Росица Кънева, *предпечатна подготовка*
???????????, печатница
ISSN ??????????
София 2015

МАТЕРИАЛИ ОТ НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
С МЕЖДУНАРОДНО УЧАСТИЕ
„КАРЕЛ ШКОРПИЛ И БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ“,
ПОСВЕТЕНА НА 150 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА КАРЕЛ ШКОРПИЛ
И 110 ГОДИНИ ОТ НАЧАЛОТО НА ПРОУЧВАНИЯТА В ПЛИСКА,

2 – 3 ОКТОМВРИ 2009 г., НИАР – ПЛИСКА

Карел Шкорпил (1859-1944)

УВАЖАЕМИ КОЛЕГИ И ГОСТИ НА КОНФЕРЕНЦИЯТА!

Идеята за провеждане на настоящата Конференция възникна миналата година в разговор с уредника на Музея в Плиска, колегата Хр. Стоянова, в хода на строителството на базата на НАИМ и на Музея „Плиска“. Тогава, все още предвкушвайки плодовете да разполагаме със съвременна сграда за настаняване, решихме, че е време тя да служи не само за теренно - изследователска работа, а и за научни срещи с различен формат и задачи.

Сто и петдесетгодишнината на Карел Шкорпил и 110-годишнината на неговото изследователско „творение“- Абоба - Плиска са напълно естествен повод да се постави началото на нейния живот като изследователски център. В този смисъл ние, организаторите на настоящата Конференция – НАИМ при БАН с неговия Филиал в Шумен и РИМ в Шумен, имаме желание да поставим едно начало на активни разисквания върху проблематиката на Плиска и на ранносредновековната българска култура.

Тематично Конференцията се явява продължение на проведената преди 10 години, по случай Сто годишнината от проучванията в Плиска научна среща в Шумен. Повечето от тогавашните доклади днес са на страниците на т. 8 от поредицата „Плиска - Преслав“. Намерението ни след приключване на работата на настоящата Конференция нейните материали, може би обогатени с нови, да бъдат отпечатани в поредния т. 11 на същата поредица.

Позволете ми като представител на ръководството на НАИМ при БАН да приветствам всички вас с добре дошли в нашата база и да ви пожелаая успешна работа и творчески разговори - импулси за дръзновен изследователски труд в духа на заветите на Карел Шкорпил.

А сега давам думата за приветствие към участниците в Конференцията на Областния управител на Шумен г-н Димитър Александров, който ще си позволя да кажа извън протокола носи, както имах възможност да се убедя наскоро, откривателски и спортсменски дух. Така че ви моля да гледате на него не само като представител на държавната власт, но и като на съратник в изследването, съхраняването и представянето на археологическото наследство!

Приветствие към Конференцията е подготвил и и. д. Директор на НАИМ при БАН ст. н. с. д-р Маргарита Ваклинова, която по здравословни причини не е сред нас, както възнамеряваше. Позволете ми да ви прочета неговото съдържание.

02. 10. 2009 г.
НИАР - Плиска

*Павел Георгиев, ръководител на Филиала
на НАИМ при БАН в гр. Шумен*

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

ДО УЧАСТНИЦИТЕ
В НАЦИОНАЛНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ,
ПОСВЕЩЕНА НА 150-ГОДИШНИНАТА
ОТ РОЖДЕНИЕТО НА
АКАД. КАРЕЛ ШКОРПИЛ
И 110 ГОДИНИ ОТ ПЪРВИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ПРОУЧВАНИЯ НА ПЛИСКА

УВАЖАЕМИ КОЛЕГИ,
ДРАГИ СЛЕДОВНИЦИ НА ВЕЛИКИЯ ШКОРПИЛ,

Българската археология има вечното си светило, именитият си създател Карел Шкорпил. Ученият, на когото България дължи вечно преклонение. Ученият, свързал завинаги съдбата и делото си с българското културно-историческо наследство. Ученият, по чиито следи вървим всички ние. Поздравявам Ви, всички събрани днес в сред древната Плиска, за почитта, която засвидетелствате с представянето на науката ни и нейните постижения повече от столетие след Карел Шкорпил. В зората на българската археология Шкорпил сигурно е мечтал за постигнатите сега успехи, които е очаквал. И ние сме достойни за неговата всеотдайност. Пожелавам успешен научен форум и много бъдещи открития по стъпките на АКАДЕМИК КАРЕЛ ШКОРПИЛ.

Ст.н.с.-р Маргарита Ваклинова

и.д.директор на Националния
археологически институт с музей - БАН

[illegible]

В: Какое из них, по Вашему мнению, по се-
годняшнему состоянию является наиболее ин-
тересным, и что Вы считаете наиболее ин-
тересным в нем, и что, по Вашему мнению, на-
иболее интересно в нем, и что, по Вашему мнению,

Завтра с утра надо познакомиться с жителями 84 -
районного флота - ибондариана! А также с
директором флота; сего, ибондариана (Торжак)
Современный, ибондариана (Мороз) и сего флота
директор Мороз (Современный), ибондариана Лазарь П.Б.
П.Б. Мороз; ибондариана сего флота (директор с.с.),
сего ибондариана и сего флота (директор с.с.),
ибондариана сего флота и сего, ибондариана сего
флота и сего, ибондариана сего флота

Chips are for use as fuel in the Tannu-Ola. They are also used for the manufacture of charcoal (see the Tannu-Ola section) and for the manufacture of wood-pulp (see the Tannu-Ola section).

Das Mineral ist eine Pyrit, bestehend aus
Kupfer und Schwefel, so in der Natur
als Pyrit (FeS₂) vorkommt und eine Pyrit ist.

ENCLOSURE WITH AIRCRAFT
BATTERY - 5N 20

REVISED: 10/2/94 P.
 CONTINUOUS: 1994
 COUNTRY: 400-02

[illegible]

bi de dezvoltare a marelui oraş pentru ca astfel
poate să apară o dezvoltare economică serioasă
într-o zonă care este în prezent în stare de
criză economică, fapt care a fost evidenţiat în
raportul prezentat în faţa comisiunii de evaluare.

The grade you are considering is *Stegomyia* *Melanocephala*

Иногда издан туча боре зарекиныя зитья Г.Островскаго, кофто зовесе кадык кубакъ адвѣтъ на збоа Нерошкы,онъ кафто ло прогладываетъ почитателъ председателъ на З.Арх.Д-но.

Тема отъ една страна и ладното писмо отъ друга, като че ли не бидатъ последниятъ радости, които дѣдо Георгиевъ осъществява въ живота си.

[illegible]

Детей чинить познаниями от Нарма сит на Енорман
и добре не бале, ало инаше свою ладку отогорю. [в случай
че греш нестале, ало не на чедергидеином.]

Наименование и, т. е., название, которое он имеет в отношении к себе,
но которое и по-прежнему от него не отделяется, а которое
он сам же имеет на своем месте, как бы оно было, то
тогда это имя и по-прежнему.

Закон не в силе на подразделения и силе ведомств. Категорично за горещите отъ Закон.

Удостоверение №:

Участниците в конференцията пред гроба на Карел Шкорпил

СЪДЪРЖАНИЕ

Георгиев П. Заслугата на Карел Шкорпил за откриването на столица Плиска и за някои негови интерпретации	13
Плетньов В., Пр. Пеев. Бележки за промяната на бреговете на Варненския залив, изследванията на братята Шкорпил и някои нови проучвания във Варненско	21
Алексиев Й. Карел Шкорпил – между Търново и Плиска	35
Конаклиев А. Обхожданията на Карел Шкорпил в Търговищка област	41
Георгиев П., Ст. Иванов. „Вътрешното“ землено укрепление на Плиска (краят на VIII – началото на IX в.) (проучвания 2000-2006 г.)	49
Димитров Я., М. Инкова. Към археологическата карта на Външния град на Плиска: Контролни сондажи в района между каменната крепост и Асар дере (проучвания 2005 г.)	91
Григоров В. Керамичен комплекс от Плиска.....	115
Димитров Я., Хр. Стоянова. Пещ за изпичане на битова керамика в югоизточния сектор на Вътрешния град на Плиска	149
Дончева-Петкова Л. Керамика от комплекса в югозападния ъгъл на Вътрешния град на Плиска	163
Константинов К. Метални накити и коланни гарнитури от разкопките на комплекса при южния сектор на западната крепостна стена в Плиска.....	199
Станислов Ст. Малък принос към проучването на художествения метал в Първото царство	217
Тихов Т. Ранносредновековни пръстени от фонда на РИМ – Шумен	223
Йотов В. Предпазител на меч от Плиска.....	233
Дончева-Петкова Л., Н. Шаранков. Камък с надписи и рисунки от Дворцовата базилика в Плиска	241
Попконстантинов К., С. Станислов, Я. Димитров. Оловен амулет с надпис от разкопки във Вътрешния град на Плиска	253
Йорданов И. Плиска (IX-XI в.), според данните на сфрагистиката	261
Рау К. Мозаечни мъниста с розети и кръстосани пояси	257
Балабанов Т., Кр. Стоева. Нови данни за укрепителната система на аула на хан Омуртаг при с. Хан Крум, Шуменско	279
Szentpéteri J. The hrings – Political centres of the Avar Khaganate.....	313
Красильникова Л., К. Красильников. Служебный образ болгар в Хазарском каганате (к продолжению темы)	325
Костова Р. Северната част на Западночерноморското крайбрежие от края на X до края на XII в.: селищният модел на една византийска периферия	333
Атанасов Г. Колонията скални манастири по Провадийското дефиле.....	351
Манолова-Войкова М. Амфори от обект „Владетелската църква“ във Велики Преслав.....	377
Бонев Ст. По повод на новонамерена тока с лъв от Преслав.....	389

Дончева Ст. За един рядък тип токи от територията на средновековна България	395
Момчилов Д. Старобългарски апликации от Маркели	401
Дзанев Г. Два ранносредновековни оловни медалиона – амулети от фонда на РИМ – Разград.....	419
Илиев Ил. Две находки от ранносредновековно селище в района на гр. Дългопол	423
Попов Ст. Сабя от колекцията на Националния археологически Музей в София.....	431
Валериев Й. Бележки върху така наречените „амулети – кончета с мъжка глава“	435
Митев Н. Част от колективна находка от сребърни аспри на цар Иван Александър и Михаил Асен (1332/1333-1380) от Велики Преслав	441
Апостолов К. Ганчо Енев – краевед на Омуртагска околия	443

THE HRINGS – POLITICAL CENTRES OF THE AVAR KHAGANATE

József Szentpéteri

One of the still unresolved issues in the research of the Avar period (Bóna 1984; Bálint 1989, 147–192; Pohl 2003) in the Carpathian Basin (AD 567–895) is the location of the Avars' political and administrative centre or centres. The data on the *hring*, the Avar Khagan's seat (Szádeczky-Kardoss 1986, Szádeczky-Kardoss 1998), in the written sources (Pohl 1988, 306–308; Szádeczky-Kardoss 1998, 286–294) refer exclusively to the final phase of the Khaganate's history around the turn of the 8th/9th centuries and thus any theory concerning the *hring*'s location during earlier periods is no more than educated guesswork. The most striking part of the archaeological heritage of the Avar period (Szentpéteri 2002; Daim 2003) (estimated at some four thousand sites), yielding the most valuable information, is made up of the burials of simple and horse-mounted warriors (Szentpéteri 1993a, Szentpéteri 1994). The hypothesis presented in this paper is based on the analysis of the distribution of these burials (Szentpéteri 1996).

1) The political centre of the Early Avar period (567–626): the Zamárdi region (County Somogy, Transdanubia, Hungary)

The regional distribution of the roughly 1200 sites yielding graves containing the burials of foot and mounted warriors was analysed as part of the study on the stratification of Avar society (Bóna 1984, 319–324, 333–336; Bóna 1988b 437; Pohl 1988, 163, 170–174, 186–189; Zájbojník 1995). The mapping (Szentpéteri 1994; Szentpéteri 1996) of the relevant sites indicated that the most important sites during the rule of the Bayan Dynasty lay along the right Danube bank: in other words, the wealthiest sites came to light in the eastern half of Transdanubia (Szentpéteri 1994, 237).

In September 1993, I had the opportunity to study an aerial photo made in 1971, now housed in the Archives of the Institute of Cartography of the Min-

istry of Defence. (Fig. 1)¹ The photograph shows an unusual archaeological site in an area known as Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő on the southern shore of Lake Balaton. The roughly 30 hectares large site is 1000 m long by 350–400 m wide and it is enclosed by wide ditches extending toward the lake. The site can probably be interpreted as an earthen fort whose defences utilised the seasonally dry sediment catchment gulleys. The salvage excavations preceding the construction of the M7 Motorway in County Somogy conducted in the site's immediate vicinity since 2002 brought to light the remains of a settlement complex (Szentpéteri 2009, 252, Fig. 15) made up of an earthen fort (Szentpéteri 2009, 236–241), a servicing village (Kiss 2004; Sümegi et al. 2004; Kiss 2007; Honti et al. 2006, 29–32), a smelting settlement (Gallina-Hornok-Somogyi 2007) and a cemetery (Bárdos 1995, Bálint 1995, 312–315; Bárdos 2000, Bárdos-Garam 2009), which can probably be interpreted as representing the remains of the period's political centre (Bóna 1988a, 110). (Fig. 3) (Szentpéteri 2002, Karte 3; Patay 2008, Abb. 19).

2) The political centre of the Middle and Late Avar period (626–795/803): Solt-Tételhegy (County Bács-Kiskun, Danube-Tisza Interfluve, Hungary)

Drawing from the written sources of the Carolingian period, recent studies on the Migration period history of the Carpathian Basin assume that the seat of the Avar Khaganate (*Regia Avarorum Hring*) (Kiss 1988, 85; Wolfram 1987, 258–259; Pohl 1988, 306–308; Bóna 1988b 451–453; Bálint 1995, 312–315; Szádeczky-Kardoss 1998, 286–297) lay in the Danube-Tisza Interfluve. However, the exact location of the seat is not known, and neither do we

¹ Archives of the Institute of Cartography of the Ministry of Defence Nr. 1971/1187/4576.

Fig. 1. Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, 1971. Aerial photo: Archives of the Institute of Cartography of the Ministry of Defence

know for how long this seat functioned as the Khaganate's political centre.

A map showing the political conditions of the 9th century in the Carpathian Basin prepared jointly with Professor István Bóna (Bóna–Szentpéteri 1994) and a drawing made in 1998 by Professor Bóna both assume that the Tételhegy site may have functioned as the Avars' political centre (*hring*). (Fig. 4) This view was shared by Professor Ottó Trogmayer in his book *Gazing into the Past*: “Our eyes are irresistibly drawn to the huge, elongated elevation east of the road on the settlement's outskirts, a unique formation in the region.” (Trogmayer 2005, 108)

The assumed *hring* can perhaps be identified with the site at Tételhegy in County Bács–Kiskun (sometimes known as Tételhalom and Titel, and appearing as *Titlus* in Latin sources). The monadnock lies on the eastern outskirts of Solt near the Dunaföldvár and Bölske crossing places over the river, some 7 km from the Danube, between the roads leading to Kecskemét and Kiskőrös. The monadnock was not eroded by the Danube in spite of the river's shifting channel owing to its hard bedrock. The highest point of the north-west to south-east oriented, elongated oval hill is 114 m a.s.l.; the 100 hectares large hill rises above the floodplain by some 17 m (Fig. 5) (Szentpéteri 2002, Karte 4; Patay 2008, Abb. 19).

I began the interdisciplinary investigation

Fig. 2. Archaeological sites in area of Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő (1: cemetery; 2: smelting settlement; 3: servicing village; 4: earthen fort)

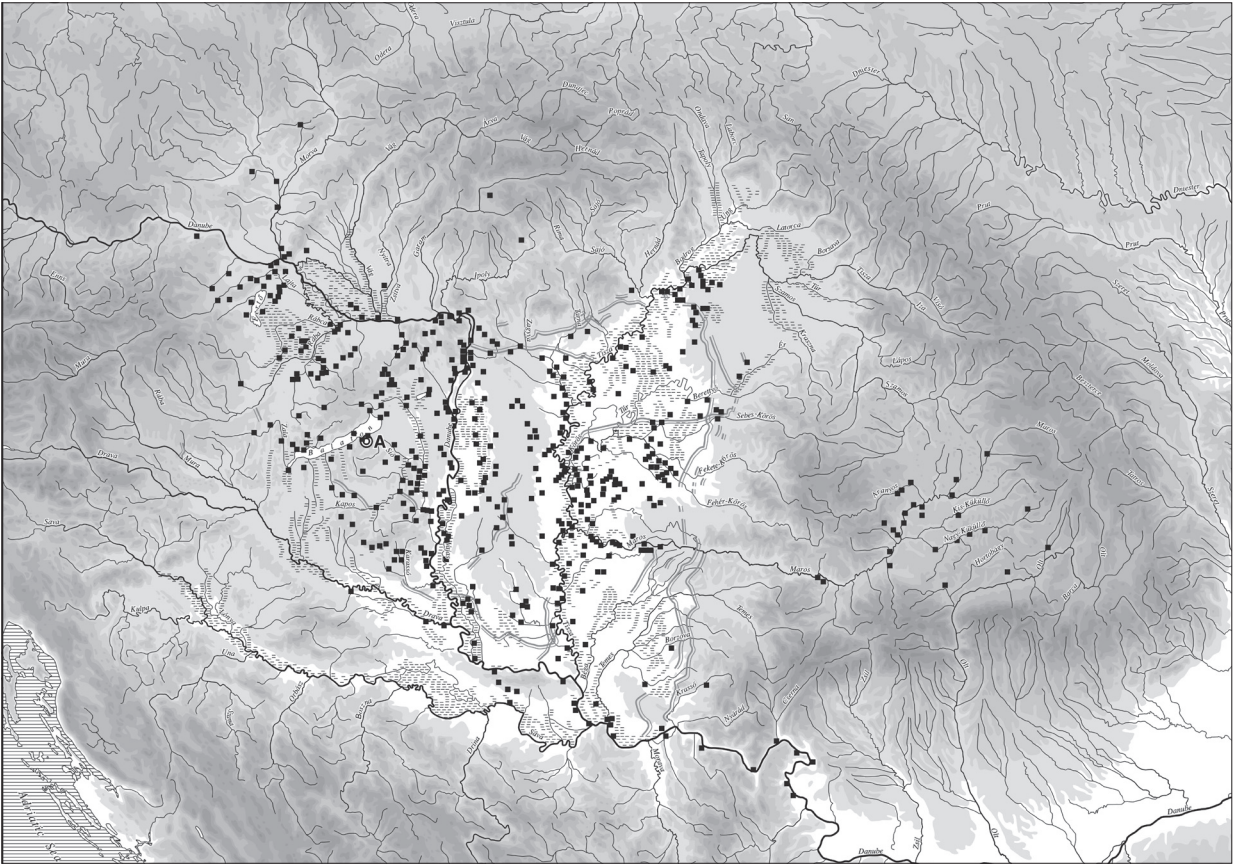

Fig. 3. Major sites of early Avar period in the Carpathian Basin (A: Zamárdi–Kútvölgyi dűlő, the assumed hring)

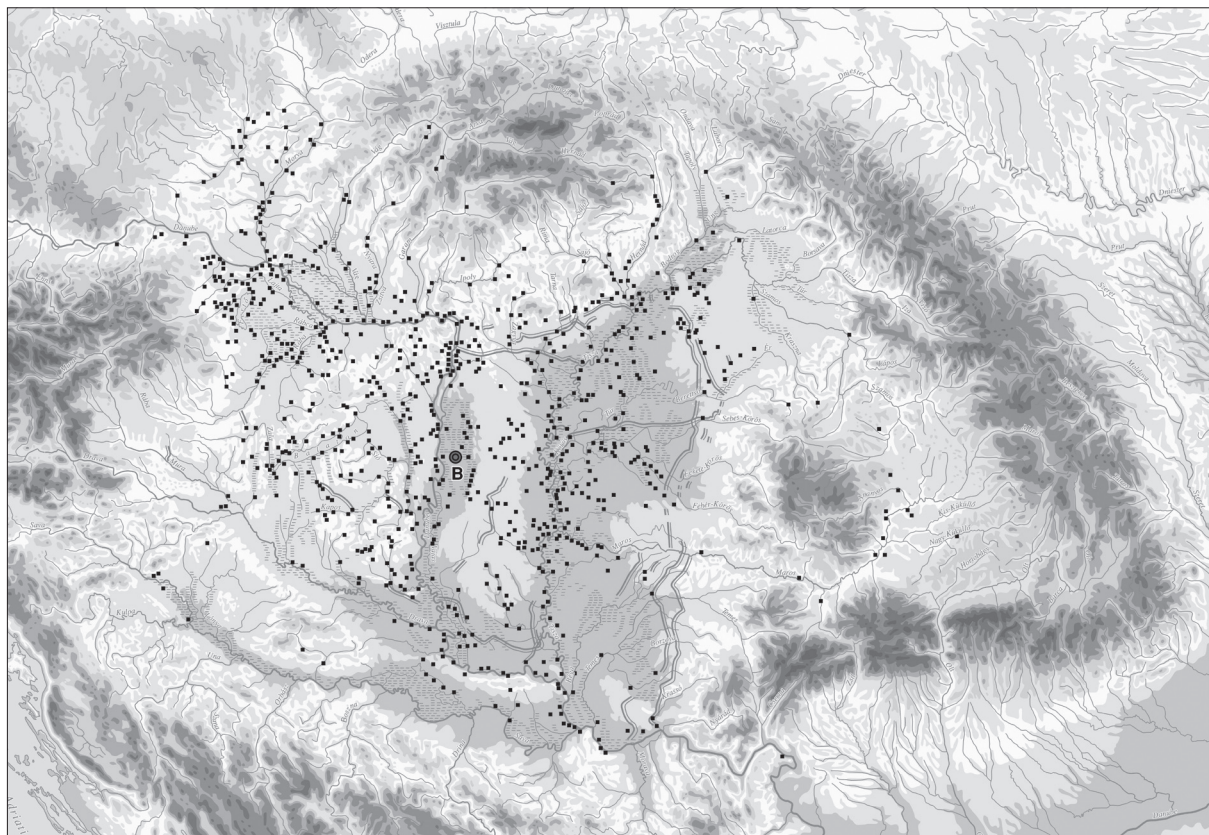
(Szentpéteri 2010) of the Tételhegy site in 2005. However, very few finds of the Avar period have so far come to light. Three burials of the Avar period were uncovered in 1951 east of Tételhegy, whose grave goods were typical for the mid – 7th century and included a grey jug with stamped decoration (Szentpéteri 2002, 320; Balogh 2002, 309–310). The few stray finds from the area included a worn Byzantine copper *folles* of Heraclius and Heraclius Constantinus minted in Constantinople in 613–614 and wheel-turned pottery of the 8th–9th centuries. The field observations suggested that the Avar settlement and the cemetery lay along the roads leading to the assumed political centre.

For the time being, the hypothesis proposed by Professors Bóna and Trogmayer can be neither confirmed nor refuted. The series of aerial archaeological photographs (Fig. 6) (Szentpéteri 2010, 73, Fig. 4), the stray finds, and the various features uncovered during the course of the excavations, such as the settlement ringed by multiple defences and the cemeteries from various periods, nonetheless suggest that the site served as a political centre during

several periods. The site was intermittently occupied from the Middle Bronze Age to the onset of the Ottoman period (1700 BC – mid – 16th century).

The distribution of the sites yielding pseudo-buckles (Kiss 1988, 82–84, Abb. 1; Garam 2000, 217–218, Fig. 4–7; Tóth–Horváth 1992, 97–117; Balogh–Kőhegyi 2007, 338–339, 358, Abb. 10) seems to support the above hypothesis. In her study describing a grave discovered in 2003, Éva Garam also discussed the horizon characterised by pseudo-buckles of the Early Avar period and the typo-chronological problems of the assemblages with pseudo-buckles, as well as the probable social rank of the individuals wearing high-status belts of this type (Garam 2005). Taking Garam's study as my starting point, I would like to call attention to an interesting phenomenon suggested by the location of the sites yielding pseudo-buckles, which in turn perhaps has some bearing on the location of the period's political and administrative centres.

The maps presented here can be interpreted as indicating that the elite which rose to power in the 630s, perhaps as a result of the emergence of a new

Fig. 4. Major sites of late Avar period in the Carpathian Basin (B: Solt–Tételhegy, the assumed hring)

Fig. 5. Solt–Tételhegy, 2005. Aerial photo: János László, Civertan Bt., Budapest

ruling dynasty, relocated the seat of the Avar Khaganate to the Danube–Tisza Interfluvium (Szentpéteri 1989, 118). The principal insignia of rank, the belt adorned with gold pseudo – buckle mounts, also indicates that by making it part of the costume, the new elite also acknowledged the political authority of the Byzantine Empire. Gold pseudo – buckles have been only found in the Danube – Tisza Interfluvium, while the sites of the gilt pieces from Transdanubia enclose (or perhaps control) the broader area of the previous political centre. (Fig. 7) (Garam 2005, Abb. 15; Balogh–Kőhegyi 2007, Abb. 13).

3) The political centre at the time of the Khaganate's decline (803–895): Titel (southern Bačka District, Voivodina, Serbia)

My hypothesis is that *castrum Tetel*, the seat of the Bulgarian *dux* Salanus was the last political centre of the Avar Khaganate. The name of Salanus (Salan) (Benkő 1995) occurs thirty-five times in the *Gesta*

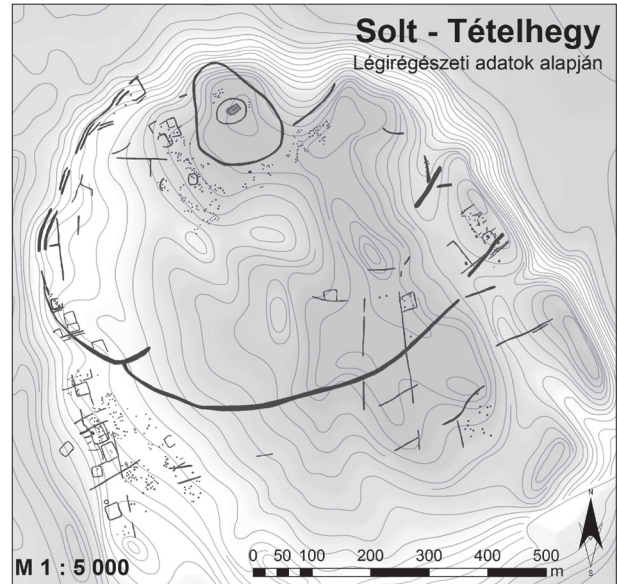

Fig. 6: Archaeological imprint of Otto Braasch's aerial photos. Máté Szabó's 3D analysis

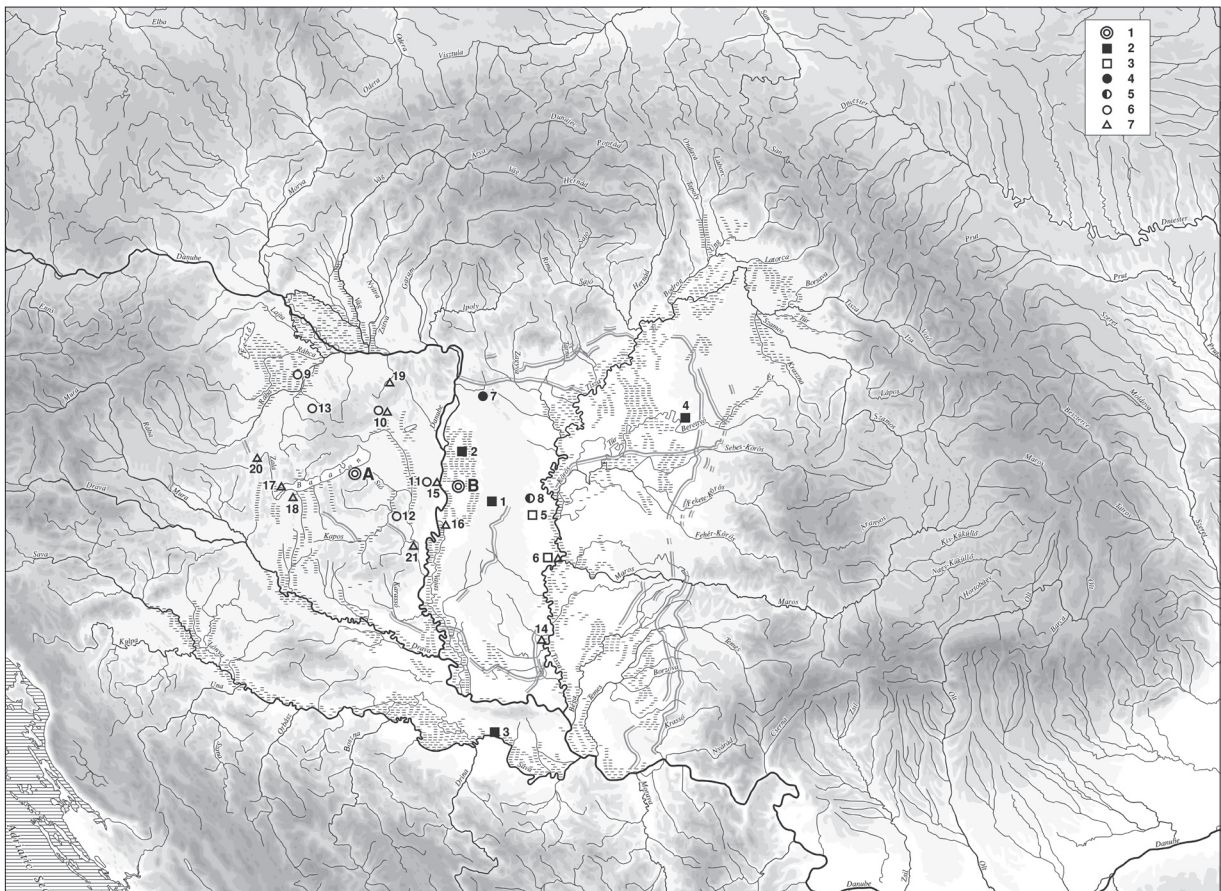
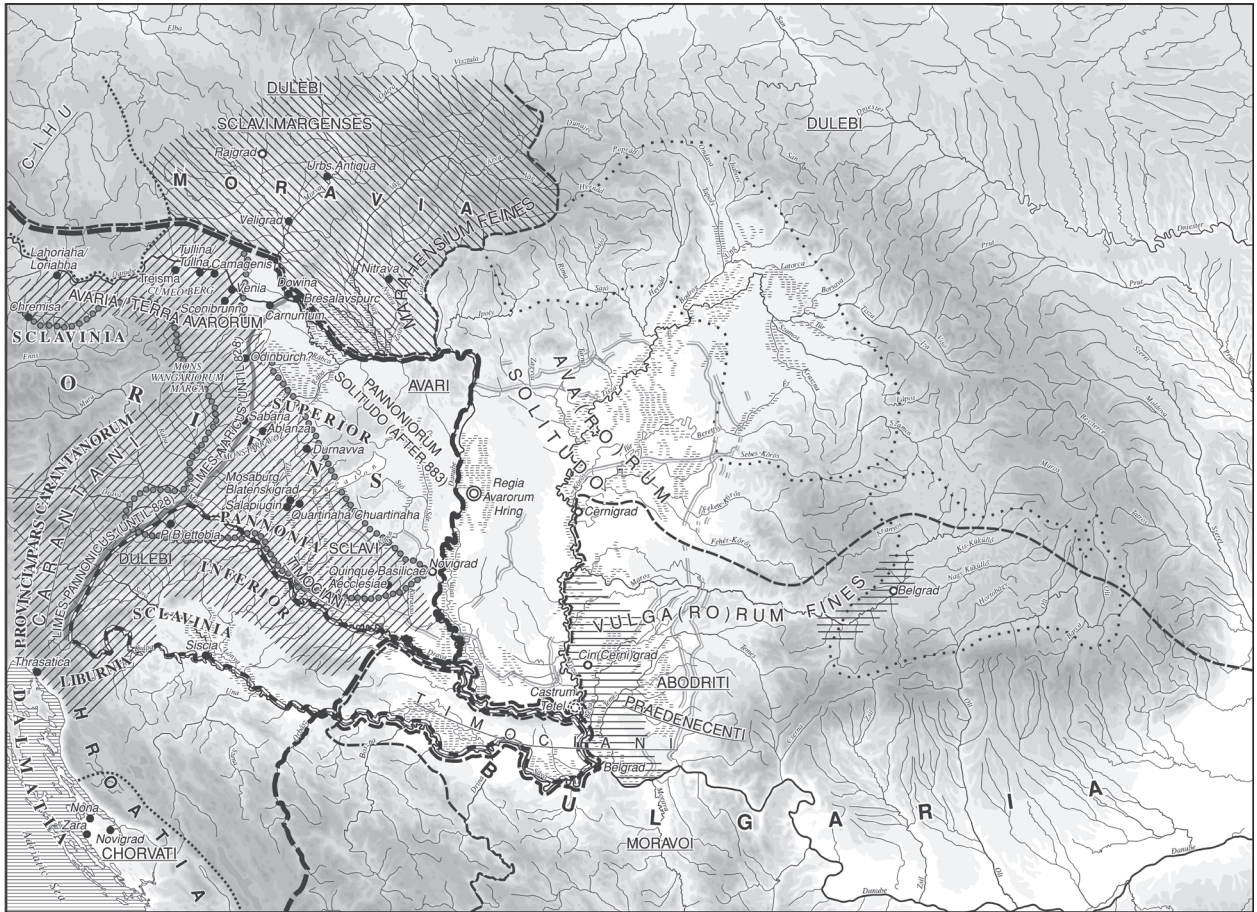

Fig. 7: Pseudo-buckles sites from the Early Avar period in the Carpathian Basin. 1: assumed hrings (A: Zamárdi–Kútvolgyi dűlő, B: Solt–Tételhegy); 2: massive gold; 3: pressed gold; 4: pressed gilt silver; 5: pressed gilt silver and bronze; 6: pressed gilt bronze; 7: pressed silver

Fig. 8: The Carolingian period (9th century) in the Carpathian Basin by written sources and archaeological sites

Hungarorum (Silagi 1991), a chronicle interwoven with fictional elements written around 1200 by the Anonymous Chronicler, most likely the notary of King Béla III (1127–1190). This can hardly be mere chance since according to the chronicle, he was the mightiest foe encountered by Prince Árpád, leader of the ancient Hungarian tribes, in the Carpathian Basin. Salanus' kingdom lay in the Danube–Tisza Interfluvium; its seat was *castrum Tetel*, which in my view can be identified with modern Titel. (Fig. 8)

Is there a plausible explanation for the existence of two settlements by the same name (Tetel/Titel)? After the Avar Khaganate's seat was plundered twice by Charlemagne's troops in 795 and 796 (Polh 1988, 306–308; Szádeczky-Kardoss 1998, 286–294; Szőke 2009, 395–396), the Khagan, whose power had been also diminished by internal strifes, perhaps decided to transfer his seat to the hill by Titel (Rokay–Takács 1994) in the Bačka. This location was an excellent choice for it could be well defended seeing that it was virtually inaccessi-

Fig. 9: Detail of Miksa Hell's map *Tabula geographica Ungariae veteris* from 1772. Map Collection of the National Széchényi Library, Budapest.

ble from the east and south, where the Tisza flowed into the Danube, and was protected by a larger and smaller Roman rampart (Riczy 1975, 112–114; Sekereš 1986, Tabla XXIII) toward the Danube–Tisza Interfluve. (Fig. 9) (Papp-Váry–Hrenkó 1989, 120). The Avar Khagan, who maintained good relations with (and was perhaps also related to) the Bulgarian royal family, placed himself and the remnants of his people living in the wastelaid Avar lands (*in Avarorum solitudo*) (Szalontai 1991; Szőke 2009, 395–396) east of the Danube under the authority of the Bulgarian Kingdom².

Literature

- Bálint 1989:** Bálint, Cs.: Die Archäologie der Steppe. Wien – Köln, 1989.
- Bálint 1995:** Bálint Cs.: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok). Szeged, 1995.
- Balogh 2002:** Balogh Cs.: Régészeti adatok Bács – Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. – Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseiről. – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács–Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiss–Zwischenstromlandes in der Awarenzeit. MFMÉ – Studia Archaeologica VIII. Szeged, 2002, 291–339.
- Balogh – Köhegyi 2007:** Balogh Cs. – Köhegyi M.: Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz–Garadombon. – Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz II. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz–Garadomb. MFMÉ – Studia Archaeologica VII. Szeged, 2007, 333–363.
- Bárdos 1995:** Bárdos, E.: La necropoli di Zamárdi. In: Gian Carlo Menis (cur.): Gli Avari. Un popolo d' Europa. 1995, 151–163.
- Bárdos 2000:** Bárdos, E.: La necropoli avara di Zamárdi. In: E. A. Arslan – M. Buora (cur.): L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa. Milano, 2000, 76–141.
- Bárdos – Garam 2009:** Bárdos, E. – Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest, 2009.
- Benkő 1995:** Benkő L.: Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? Magyar Nyelv XCI (1995) 4. 402–411.
- Bóna 1984:** Bóna I.: A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon. In: Székely Gy. (főszerk.): Magyarország története tíz kötetben I. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 203–273, 575–582.
- Bóna – Szentpéteri 1994:** Bóna I. – Szentpéteri J.: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P. – Makk F. Budapest, 1994, 72.
- Bóna 1988a:** Bóna, I.: Neue Nachbarn im Osten. Die Awaren. In: Dannheimer, H. – Dopsch, H. (Hrsg.): Die Bajuwaren. (Katalog der Bajuwarenausstellung). Salzburg, 1988. 108–117.
- Bóna 1988b:** Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 1988, 437–463.
- Daim 2003:** Daim, F.: Avars and Avar archaeology. An introduction. In: Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds.: H. – W. Goetz – J. Jarnut – W. Pohl. Leiden – Boston – Köln, 2003, 463–570.
- Gallina – Hornok – Somogyi 2007:** Gallina J. Zs. – Hornok P. – Somogyi K.: Előzetes jelentés a Zamárdi elkerülő 65101. sz. út Zamárdi 89, 58/a, 58/b, 56. lelőhelyeinek feltárásáról – Preliminary report of the excavations of the 89, 58/a, 58/b, 56. sites on the encircling road No. 65101. around Zamárdi. Somogyi Múzeumok Közleményei 17, Kaposvár, 2007, 153–168.
- Garam 2000:** Garam, É.: Über die Beziehung der byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudoschnallen. In: Bálint, Cs. (hrsg.): Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6.–7. Jh. Varia Archaeologica Hungarica IX. Budapest, 2000, 215–227.
- Garam 2005:** Garam É.: Avar kori nemzetségszűkítő sírja Maglódon. – Das awarenzeitliche Sippenhauptlingsgrab von Maglód. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2005, 407–436.
- Honti et al. 2006:** Honti Sz. – Fábíán Sz. – Gallina Zs. – Hajdú Á. D. – Hornok P. – Koós I. – Mersdorf Zs. – Molnár I. – Németh P.G. – Polgár P. – P. Szeőke J. – Serlegi G. – Siklósi Zs. – Sipos C. – Somogyi K.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004 – 2005) Előzetes jelentés IV. (Archaeological research on the Somogy county section of the M7 highway and on Route No. 67. Preliminary report IV.) Somogyi Múzeumok Közleményei 17/A.(2006) 7–70.
- Kiss 1988:** Kiss, A.: Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. – A kora- és középvarkori kagáni székhely földrajzi helyének kérdése. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 33, Pécs, 1988, 77–89.
- Kiss 2004:** Kiss V.: Zamárdi–Kútvolgyi-dűlő (M7/S-1. lelőhely). In: Honti Sz. et al.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). Előzetes jelentés III. (Preliminary Report III. The Preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy county). Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 16, Kaposvár, 2004, 47–51.

² Translated by Magdaléna Seleanu

- Kiss 2007:** Kiss V.: Zamárdi–Kútvolgyi-dűlő. In: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. (eds.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között – Rolling Time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, MTA Régészeti Intézete, 2007, 66–71.
- Papp-Váry – Hrenkó 1989:** Papp-Váry Á. – Hrenkó P.: Magyarország régi térképeken. Budapest, 1989.
- Patay 2008:** Patay P.: Dunántúli hosszanti sáncok. – Transdanubische Längswälle. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2008, 109–134.
- Pohl 1988:** Pohl, W.: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n.Chr. München, 1988.
- Pohl 2003:** Pohl, W.: A Non – Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds.: H. – W. Goetz – J. Jarnut – W. Pohl. Leiden – Boston – Köln, 2003, 571–595.
- Ricz 1975:** Ricz Péter: A népvándorláskor problematikája Bácskában. In: Létünk-évkönyv 1975. Szabadka, 1975, 81–129.
- Rokay – Takács 1994:** Rokay P. – Takács M.: Titel. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9 – 14. század). Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P. – Makk F. Budapest, 1994, 677.
- Sekereš 1986:** Sekereš, L.: Problem takozvanih Rimskih šančeva u Bačkoj. – The problem of the so-called Roman Trenches in Bačka. Materijali XXII. Novi Sad, 1986, 144–152.
- Silagi 1991:** Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Unter Mitarbeit von László Veszprémy herausgegeben von Gabriel Silagi. (Ungarns Geschichtsschreiber, hrsg. von Thomas Bogyay, Bd. 4.) Sigmaringen, 1991.
- Sümeği et al. 2004:** Sümeği P. – Bodor E. – Juhász I. – Hunyadfalvi Z. – Molnár S. – Herbach K. – Szegvári G. – Imre M. – Timár G.: A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása. – Environmental history investigation on the archaeological sites of the south motorway at Balaton. ΜΩΜΩΣ III. Szombathely, 2004, 399–420.
- Szádeczky-Kardoss 1986:** Szádeczky-Kardoss, S.: Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von Th. Olajos. Acta Antiqua et Archaeologica XXIV. (Opuscula Byzantina VIII.) Szeged, 1986.
- Szádeczky-Kardoss 1998:** Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem forrásai. – Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.
- Szalontai 1991:** Szalontai, Cs.: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez (A késő avar karéjos övveretek). – Remarks for the 9th century history of the Great Hungarian Plain (Petaled belt-mountings from the late Avar period). Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85-2, Szeged, 1991, 463–481.
- Szentpéteri 1989:** Szentpéteri, J.: О позднеаварских и раннеболгарских связях. Ред.: В. В. Бешевлиев – Т. Тотев – Р. Рашев – С. Станилов, 1, 1989, 117–128.
- Szentpéteri 1993a:** Szentpéteri, J.: Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen. Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Bratislava, 1 – 7. septembre 1991. 4. Red.: J. Pavúk. Bratislava, 1993, 261–270.
- Szentpéteri 1993b:** Szentpéteri, J.: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. Acta Archaeologica Hungarica 45, Budapest, 1993, 165–246.
- Szentpéteri 1994:** Szentpéteri, J.: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. Acta Archaeologica Hungarica 46, Budapest, 1994, 231–306.
- Szentpéteri 1996:** Szentpéteri, J.: Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium, Nitra 6. bis 10. November 1994. Herausgeben von D. Bialeková – J. Zábojník. VEDA, Bratislava, 1996, 151–165.
- Szentpéteri 2002:** Szentpéteri, J. (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II. Varia Archaeologica Hungarica XIII/1–2. Budapest, 2002.
- Szentpéteri 2009:** Szentpéteri, J.: A Barbaricumból Pannoniába. Germán katonai segédnépek a korai Avar Kaganátus központjában. (From the Barbaricum to Pannonia. Germanic military auxiliary people in the centre of the Avarian Khaganate). In: Somogyvári Á.–V. Székely Gy. (eds.): „In terra quondam Avarorum...“ Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologia Cumanica 2. Kecskemét, 2009, 235–252.
- Szentpéteri 2010:** Szentpéteri J.: Interdiszciplináris kutatások a Bács–Kiskun megyei Solt–Tételhegy lelőhelyen. Beszámoló a Castrum Tetel Program (2007 – 2009) főbb eredményeiről. Interdisciplinary investigations at the Solt, Tételhegy site in Bács–Kiskun county. Report on the main results of the Castrum Tetel project (2007–2009). Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2009. Budapest, 2010, 53–80.
- Szőke 2009:** Szőke, B.M.: Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. In: U. v. Freedon – H. Friesinger – E. Wamers (Hrsg.): Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n.Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Bonn, 2009, 395–416.

Tóth – Horváth 1992: H. Tóth – E. Horváth, A.: Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans. Kecskemét, 1992.

Trogmayer 2005: Trogmayer O.: Múltbalátó. Régészetünk nagy pillanatai. Helikon Kiadó, 2005.

Wolfram 1987: Wolfram, H.: Die Geburt Mitteleuropas.

Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907. Wien, 1987.

Zábojník 1995: Zábojník, J.: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. Slovenská Archeologia 43 (1995) 2. 205–336.

ХРИНГИ – ЦЕНТРОВЕ НА ВЛАСТТА В АВАРСКИЯ КАГАНАТ

Йожеф Сентпетери

(резюме)

Въпреки изследванията на аварската епоха (567 – 895 г.) на територията на Карпатския басейн, въпросът, свързан с определението за център или центрове на властта остава и досега нерешен. Писмените исторически извори съдържат данни за стана на кагана – хринг, свързани изключително с последния етап (прехода между VIII и IX в.) от съществуването на аварската държава. Във връзка с това можем да говорим само предположително за предходните етапи. Археологическият материал от аварската епоха, съгласно данните, днес наброява 4000 паметника, като тези, които предоставят най-богата информация, са погребенията с оръжие, придружени от коне. Нашите предложения в качеството си на работни хипотези се основават на картографиране на тяхното разпространение.

Център на ранноаварския период (567 – 626 г.):

територията на Замарди (област Шомод, Трансдунавия, Унгария)

В процеса на изследване на разслоението на аварското общество въз основа на картата на разпространение на 1200 аварски паметника с оръжие и конски погребения се оказва, че най-значителните паметници от времето на династията Баян се разполагат от дясната страна на течението на Дунав, в Трансдунавия, при това най-богатите от тях се намират в източните части.

През септември 1993 г. открих в архива на Института по картография на Министерството на отбраната на Унгария една фотография от 1971 г. според която на южния бряг на езерото Балатон, в местността Замарди – Кутвълги – дюльо, в резултат на аерозаснемане е забелязан странен археологически обект, с дължина 1000 м и ширина 350 – 400 м. Общата територия, идентифицирана с помощта на широки траншеи, които са насочени към езерото Балатон, надхвърля 30 хектара. Бихме могли да приемем този обект за градище, чийто крайбрежен склон се е образувал от отложенията на седиментните скали в резултат на периодично пресъхващите долини. Археологическите разкопки, предшествали строителните дейности по автомагистрала М7 в участъка от област Шомод, се провеждат от 2002 г. в непосредствена близост до обекта. Благодарение на тях се разкри поселищният комплекс – градище, селище, обслужвало висшата класа, металургично селище и некропол. Тази картина съответства на и характеризира център на властта.

Център на властта от средния и късноаварския периоди (626 – 795/803 г.)

Шолт – Тейтелхед (област Бач – Кишкун, междуречието на Дунав и Тиса, Унгария)

Последните обобщения в изследванията на епохата на преселение на народите от Карпатския басейн, подкрепени от писмени сведения от Каролингската епоха единодушно поставят стана на кагана в междуречието Дунав – Тиса (Regia Avarorum Hringi). Неизвестно обаче остава както точното местоположение, така и времето на функционирането му като стан на кагана.

Според предположението на проф. Ищван Бона, като вземем пред вид картата, съставена от него и автора на тази статия, представяща историческите отношения в Карпатския басейн през IX в., а

така също и една рисунка от 1998 г., Тейтелхед – при локализация в междуречието Дунав – Тиса, би могъл да играе ролята на аварски център на властта – хринг. Това мнение изказва и проф. Ото Трогмайер в книгата си „Поглед към миналото” (Múltbalátó). „В покрайнините на селото, на изток от шосето, привлича вниманието ни единственото в тази територия внушително, издължено възвишение.” Така той също поставя стана на аварския каган в Тейтелхед.

Предполагаемият хринг в областта Бач – Кишкун (варианти Тейтелхалом, Тител, в латински извори Titlus) би могъл да се свърже с обекта в Тейтелхед. В природно – географско отношение той е разположен в източната част на околностите на Шолт, близо до бродовете при Дунафелдвар и Бьолчке, покрай шосето Кечкемет - Кишкьорьош, по въздуха на 7 км от Дунав. При изменение на коритото си, благодарение на отложените седиментни скали, реката не го е разрушила. Хълмът, изтегнат от северозапад на югоизток, с продълговато – овална площ от 100 хектара, се издига на 114 м над морското равнище и на 17 м над заливната тераса.

Интердисциплинарни изследвания под ръководството на автора се провеждат от 2005 г. Досега обаче, малко находки свидетелстват за аварската епоха: през 1951 г. източно от Тейтелхед са открити три гроба от аварската епоха, съдържащи характерен археологически материал от VII в., сред който сива керамична стомна с щампован орнамент. Освен това следва да се споменат и няколко случайни аварски находки, открити преди началото на редовните разкопки: износена медна византийска монета (Heraclius и Heraclius Constantinus, фолис, сечен в Константинопол, 613 – 614 г.), както и керамичен материал, работен на колело, от VIII – IX в. Според нашите наблюдения на терена, аварски селища и локализираният некропол се разполагат покрай пътя, който води към предполагаемия център.

Засега не можем да подкрепим, нито да отхвърлим предположението на професорите Ищван Бона и Ото Трогмайер. Серията археологически фотографии, с които разполагам, аероснимките, направени в помощ на археологията, случайните находки, открити по повърхността, както и особеностите, регистрирани в процеса на разкопките (селище, защитено от силна крепостна система, некрополи от различни периоди) подсказват, че споменатият обект би могъл да служи като център на властта в различни исторически епохи. Неговият живот започва през среднобронзовата епоха и продължава с по-дълги или по-къси интервали до началото на Османската епоха или в продължение на 3200 години (от 1700 г. пр. н. е. до средата на XVI в.).

Разположението на обектите, които съдържат псевдо-токи изглежда също подкрепя нашата хипотеза. Във връзка с открития гроб през пролетта на 2003 г. Ева Гарам определя хоризонт с токи от ранноаварската епоха. В своето изследване тя се занимава с въпросите за типологията и хронологията на комплексите с псевдо-токи и изчерпателно характеризира общественото положение на притежателите на колани с апликации, посочващи техния ранг. По-долу ще посоча обстоятелство, което свидетелства, че разпространението на обектите, които съдържат колани с псевдо-токи, се намира в пряка зависимост от географското им положение и, възможно, те могат да се свържат с центровете на властта.

Представените от мен карти биха могли да се интерпретират по следния начин: в 30те години на VII в. (със смяна на династията?) на власт дошла родово-племенна аристокрация (кръг от паметници с псевдо-токи) и Центърът на Аварския Каганат бил преместен в междуречието Дунав – Тиса. Инсигнията за ранг – колан, украсен със златни псевдо-токи, означавал заемане на длъжност и изпълнение на задължения, както и свидетелствал за признаване на върховната власт на Византия. Златните псевдо-токи се срещат изключително в гробове, разположени в междуречието Дунав – Тиса, като в същото време позлатените украшения в Трансдунавия приблизително обкръжават (контролират?) бившата територия на политическия център.

Аварската държава в периода на упадък (803 – 895 г.), център на властта: Тител (Южна Бачка, Сърбия)

Работна хипотеза: станът на българския *dux Salanus, castrum Tetel*, е последният политически център на Аварската държава? В унгарските хроники само в Унгарския Аноним (Anonymus), бежи-

менния летопис за унгарския крал Бела III (1172 – 1190), писан около 1200 г., в Деяния на унгарците (Gesta Hungarorum), името на предводителя Салан (Salanus) се споменава 35 пъти. Вероятно това не е случайно, доколкото, съгласно Анонима, в Карпатския басейн той бил най-големият политически противник на предводителя на унгарците в епохата на завладяването на родината, княз Арпад. Държавата на Салан се простирала в междуречието Дунав – Тиса, а центърът, *castrum Tetel*, според мен може да се отъждестви със съвременния Тител.

Накрая, как може да се обясни и това предположение: възникване на две селища с едно и също име – Тетел/Тител? След като по заповед на Карл Велики каганският център бил два пъти ограбен, в 795 и 796 г., каганът, чиято власт отслабнала вследствие на вътрешни междуособици, решил да премести своя стан на хълма Тител в Бачка. От всички гледни точки това местоположение било добре защитено: не само от юг и изток то е недостъпно поради сливането на реките Дунав и Тиса, но и откъм междуречието Дунав – Тиса го охраняват два големи и по-малки римски валове. Едновременно с това, каганът поддържал роднински връзки с българското княжеско семейство, доколкото на изток от Дунав, в аварските степи (Avarorum Solitudo) живеела неголяма част от неговия народ, която могла да попадне под българска власт.